

TOPOGRAFIE PAMIĘCI POGRANICZA NADRENIA I POMORZE JAKO TRYLATERALNE REGIONY KULTUROWE

GEDÄCHTNISTOPOGRAPHIEN IM GRENZRAUM POMMERN UND RHEINLAND ALS TRILATERALE KULTURRÄUME

Problematyka kulturowych pograniczy, a zwłaszcza interdyscyplinarna i porównawcza refleksja nad kategorią pogranicza w kontekście dwóch europejskich regionów: Pomorza i Nadrenii, stała się osią zainteresowań uczestników konferencji pt. *Topografie pamięci pogranicza. Nadrenia i Pomorze jako trylateralne regiony kulturowe / Gedächtnistopographien im Grenzraum. Pommern und Rheinland als trilaterale Kulturräume*. Owo międzynarodowe i interdyscyplinarne spotkanie odbyło się w dniach 15-17 maja 2015 r. w Instytucie Filologii Germańskiej na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Gdańskiego. Konferencję zorganizowała Pracownia Badań nad Narracjami Pamięci Pogranicza przy Instytucie Filologii Germańskiej Uniwersytetu Gdańskiego (dr Miłostawa Borzyszkowska-Szewczyk i dr Eliza Szymańska) wspólnie z *Institut „Moderne im Rheinland”* przy *Heinrich-Heine-Universität* w Düsseldorfie (prof. Gertrude Cepl-Kaufmann i dr Jasmin Grande), a także w ścisłej współpracy z Instytutem Kaszubskim w Gdańsku oraz Muzeum Zachodniokaszubskim w Bytowie.

Pogranicze jako kategoria badawcza cieszy się zainteresowaniem wielu dyscyplin humanistycznych i społecznych. Regiony historycznego pogranicza, w sposób specyficzny ukształtowane kulturowo na skutek narodowych napięć i konfliktów, po dzień dzisiejszy stanowią strefę styku kulturowego i przestrzeni funkcjonowania swoistej kultury hybrydowej jako konglomeratu wielorakich wpływów. Jedną z cech wyróżniających te regiony jest utrwalone w pamięci zbiorowej doświadczenie koegzystencji, a także zagrożenia i konfliktu; patrząc zaś z dzisiejszego punktu widzenia – perspektywa sąsiedztwa. Na pograniczu w sposób szczególnie nakładają się na siebie indywidualne i zbiorowe stereotypy postrzegania przestrzeni, przy czym funkcjonujące w świadomości zbiorowej obrazy stanowią konstrukcje raczej konkurujące ze sobą, niż się wzajemnie uzupełniające. Ich treść zależy od kontekstu i sposobu kontekstualizacji, a jednocześnie jest wynikiem funkcjonującego w określonych środowiskach dyskursu wewnątrz- oraz międzygrupowego.

Inspiracją dla gdańskiej konferencji i punktem wyjścia do interdyscyplinarnej refleksji była koncepcja „triangle” – trójstronnego ujęcia pogranicza w konstrukcjach przestrzennych i tożsamościowych. Koncepcję tę wypracowała grupa badawcza, działająca przy wspomnianym wcześniej Instytucie „Moderne im Rheinland” przy *Heinrich-Heine-Universität* w Düsseldorfie, założonym i kierowanym przez prof. Gertrude Cepl-Kaufmann¹. Z kolei badania gdańskiej Pracowni Badań nad Narracjami Pamięci Pogranicza skupiają się w pierwszej kolejności na interdyscyplinarnej refleksji nad narracjami (pamięci) polsko-niemieckiego pogranicza kulturowego: w szczególności regionu Pomorza wraz z jego centrami kulturowymi, a także w odniesieniu do historycznych Prus Wschodnich i Śląska. Tekst kultury (literacki/au-

¹ Zob. G. Cepl-Kaufmann, *Denkbild und Praxis. Zur Rhetorik der Region*, w: *Konstruktionsprozesse der Region in europäischer Perspektive – kulturelle Raumprägungen der Moderne*, red. G. Cepl-Kaufmann / G. Mölich, Essen 2010 („Düsseldorfer Schriften zur Literatur- und Kulturwissenschaft“ 6), s. 45-79; zob. także strona domowa instytutu i grupy roboczej: <https://moderneimrheinland.wordpress.com/home/>.

tobiograficzny/historiograficzny/sztuka wizualna) rozumiany jest w tym kontekście jako manifestacja funkcjonujących narracji, szczególnie dotyczących przeszłości, a także przestrzeń destrukcji i modyfikacji opowieści istniejących oraz konstruowania nowych. Jest on z jednej strony usytuowany na przecięciu pamięci i historii, na styku doświadczenia indywidualnego i zbiorowego, z drugiej zaś strony stanowi medium pamięci zbiorowej i indywidualnej. Jednocześnie tekst kultury tworzy przestrzeń dialogu dla różnych narracji o przeszłości, reprezentujących różne „wspólnoty pamięci”².

W spotkaniu wzięli udział badacze z Austrii, Belgii, Czech, Luksemburga, Łotwy, Niemiec i Polski, reprezentujący różne (sub)dyscypliny nauk humanistycznych, tj. filologię (amerykanistykę, germanistykę i polonistykę), historię, kulturoznawstwo, medioznawstwo, politologię, socjologię i teatrologię. Przy zachowaniu zasady pluralizmu językowego wykłady inauguracyjne wygłosiły prof. dr hab. Anna Wolff-Powęska (Szkola Wyższa Psychologii Społecznej, Wydział Zamiejscowy w Poznaniu) na temat *Poznań jako polsko-niemiecka przestrzeń pamięci / Posen als ein deutsch-polnischer Erinnerungsraum* oraz prof. dr hab. Gertrude Cepl-Kaufmann (Institut „Moderne im Rheinland”, Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf), której wystąpienie zatytułowane było *Rheinland – Berlin – Paris. Erinnererte Landschaften als trilaterales Muster / Nadrenia – Berlin – Paryż. Wspominane krajobrazy jako wzorzec trójstronny*.

Referaty pierwszego dnia obrad poświęcono specyfice kształtowania się pamięci zbiorowej na wybranych pograniczach europejskich. Prof. Miłoš Reznik z Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie mówił o polityce pamięci na pograniczu czesko-saksońskim po 1989 r. Konstrukcje regionalności na trójstyku granicznym pomiędzy Belgią, Niemcami a Holandią omówił prof. dr hab. Frank Pohle z *Rheinisch-Westfälische Technische Hochschule* w Akwizgranie. Natomiast dr Antje Johanning-Radzienė z *Daugavpilis Universitate* w Dyneburgu analizowała obraz Łatgalii jako przestrzeni kulturowej na podstawie publicystyki niemieckiej z okresu międzywojnia, zaś dr Miłośława Borzyszkowska-Szewczyk – *spiritus movens* owego spotkania – poświęciła swoje wystąpienie polsko-, niemiecko- i kaszubskojęzycznej literaturze Pomorza jako medium pamięci zbiorowej w ujęciu trylateralnym.

Integralną częścią konferencji był objazd naukowy po Ziemi Bytowskiej, który poprowadził w kolejnym dniu spotkania prof. dr hab. Cezary Obracht-Prondzyński (Instytut Socjologii, Filozofii i Dziennikarstwa UG). Uwrażliwiał on uczestników zarówno na piękno krajobrazu, jak i wprowadził ich w specyfikę pamięci zbiorowej tego pomorskiego subregionu (*Gebrochenes Gedächtnis – Erinnerungsnarrative nach 1945 im Bütower Raum / Pęknięta pamięć – narracje powojenne z bytowskiego pogranicza*). Po południu obrady kontynuowano w siedzibie Muzeum Zachodniokaszubskiego na zamku pokrzyżackim w Bytowie. Wystąpienia dotyczyły krajobrazu muzealnego obydwu regionów: poprzez połączenie przez Skype prof. dr Thomas Schleper z *Bergische Universität* Wuppertal scharakteryzował przemianę reńskiego krajobrazu przemysłowego w zmuzealizowane miejsca pamięci, zaś członkini pracowni dr Magdalena Sacha z Katedry Kulturoznawstwa UG opowiedziała o rekonstrukcjach obrazu utraconej ojczyzny w praktyce muzealnej tzw. muzeów wschodniونيemieckich. W tym dniu spotkanie zamknął referat dr Felicitas Söhner, reprezentującej Uniwersytet w Ulm oraz Pracownię, na temat nazistowskiej zbrodni tzw. eutanazji na pacjentach niemieckich i polskich zakładów psychiatrycznych, które to zagadnienia stanowi do dziś w dużej mierze swoiste tabu w pamięci zbiorowej Pomorzan.

² Zob. strona domowa Pracowni Badań nad Narracjami Pamięci Pogranicza na Uniwersytecie Gdańskim www.narracijepogranicza.eu.

Trzeciego dnia obrad zaprezentowano referaty z trzech kolejnych bloków tematycznych. Kwestie teoretyczno-metodologiczne jako pierwszy podjął dr Roger Vorderegger z *Universität Innsbruck*. Scharakteryzował on koncepcję „triangel” pod kątem możliwości jej operacjonalizacji w badaniach trylateralności przestrzeni kulturowych w ujęciu kulturo- i literaturoznawczym oraz przedstawił historię refleksji na ten temat w kręgu nadreńskiej grupy roboczej. Prof. dr Jürgen Joachimsthaler z *Philipps-Universität* w Marburgu referował *via* Skype. Podejmując refleksję nad przestrzeniami „pomiędzy kulturami” skoncentrował się na metaforyce pogranicza. Z kolei dr Christina Wiegmann-Schubert z *Université du Luxembourg* zajęła się kwestią rewizji pamięci kulturowej w dialektyce wielorakiej obcości i bliskości na przykładzie literatury Luksemburga.

„Blok gdański” zawierał wystąpienia odnoszące się do twórczości poszczególnych autorów literatury gdańskiej, przedstawione przez badaczy z miejscowego uniwersytetu. Odniesienia intertekstualne do literatury niemieckiej w twórczości Pawła Huellego znalazły się w centrum zainteresowania prof. Marion Brandt (Instytut Filologii Germańskiej). Referat na temat literackich konstrukcji przeszłości Gdańska w utworach Franciszka Fenikowskiego przedstawił dr Janusz Mosakowski z Instytutu Filologii Polskiej UG i Pracowni, zaś refleksję na temat teatru jako przestrzeni pamięci na przykładzie wybranych adaptacji scenicznych, w tym utworów Stefana Chwina, podjęła dr Eliza Szymańska – współorganizatorka konferencji z ramienia Pracowni.

Trzecia część zawierała referaty odnoszące się do badań nad zagadnieniami pogranicznego charakteru doświadczeń manifestowanych w różnych tekstach, poczynając od podań, poprzez poezję po fantastykę. Mityczną postać „dzikiej łowczyni” w kaszubsko-, polsko- i niemieckojęzycznych pomorskich legendach przybliżył słuchaczom prof. Daniel Kalinowski z Akademii Pomorskiej w Słupsku. Prof. Sikander Singh z *Literaturarchiv Saar-Lor-Lux-Elsass* przy uniwersytecie w Saarbrücken poświęcił wystąpienie tematyce pacyfizmu w kontekście doświadczeń polsko-francuskiego pogranicza w twórczości René Schickele, Yvana Golla i Gustava Reglera. O nowoczesnej fantastyce w literaturze z Nadrenii referowała dr Jasmin Grande, zaś dr Anastasia Telaak z Instytutu Filologii Germańskiej UG odniosła się w swoim wystąpieniu do „poetyckich pograniczy” w twórczości poetyckiej Uljany Wolf. Blok zamknął referat dr. Macieja Dajnowskiego z Instytutu Filologii Polskiej UG i Pracowni, który dotyczył narracji Tatarów litewskich, funkcjonującej poza dominującym trójstronnym polsko-niemiecko-kaszubskim dyskursem pamięci na Pomorzu.

Dyskusja podsumowująca konferencję zawierała porządkujące i inspirujące refleksje oraz konkretne propozycje dotyczące kontynuacji współpracy między grupami badawczymi. Spotkanie zostało zrealizowane dzięki wsparciu wielu osób i instytucji: prorektora ds. Nauki UG, dziekana Wydziału Filologicznego, Dyrekcji Instytutu Filologii Germańskiej i Fundacji Herdera na Uniwersytecie Gdańskim oraz niemieckiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych – Pełnomocnika ds. Kultury i Mediów. W organizację zaangażowane było grono wolontariuszy; interdyscyplinarny zespół organizacyjny współtworzyli: Karolina Wirkus (kulturoznawstwo, II MSU), mgr Ewelina Rogala (absolwentka filologii germańskiej), Tomasz Piątkowski (niemcoznawstwo, II rok; absolwent filologii polskiej I st.), Ewelina Markiewicz (kulturoznawstwo, II MSU; absolwentka Akademii Muzycznej), Kamil Muszyński (student II roku lingwistyki stosowanej) oraz Helena Awdej (filologia germańska, I MSU).

Miłoslawa Borzyszkowska-Szewczyk, Magdalena Sacha